

ביאורים

הסוג השני של התשובה, 'הדתית', מתחיל מבחוח ולא מבפנים. התורה מצווה עלינו לחזור בתשובה, ומבטיחה לנו שהתשובה אכן אפשרית וניתן לפתוח דף חדש ונקי למרות משקעי העבר. מתוך לימוד התורה, מתחזק בנו הביטחון בכוחה של התשובה, ומתעורר בנו הרצון לממש אותה בפועל. שני הסוגים הראשונים של התשובה מציינים שתי קטבים, שלפעמים אף מנוגדים זה לזה. התשובה הטבעית נובעת מתוך חויה פנימית ותשוקה עזה, אבל היא חסרת משמעות והבנה. לעומתה, התשובה האמונית נובעת מתוך עיון במקורות, ובאה לידי ביטוי בקיום מצות ה', אבל היא עלולה להיות מנוכרת לרגש ולרצון הפשוט של האדם.

הסוג השלישי של התשובה, 'השכלית', ממוזג את שני הצדדים גם יחד. התשובה הזו מתארת השקפת עולם מסודרת שהאדם רוכש לעצמו במהלך החיים. הוא מעמיק בלימוד התורה, עד שהוא תופס את הרעיון הכללי שגנוז בה, ולא מסתפק ברשימת מטלות ודרישות מפורטות. הוא מבין את התכלית של העולם והאדם, את המבנה של כוחות החיים וההרמוניה ביניהם, עד שהתורה פוגשת את עולם הנפש ולא מדלגת מעליו. הוא חש איך התורה משרטטת את מפת הנפש שלו בדיוק נמרץ, והספר והלב מתאחדים.

המניעים השונים לתשובה, משפיעים גם על תהליך התשובה עצמו: התשובה הטבעית נועדה לנקות ייסורי מצפון ולהגיע לשלום נפשית. התשובה האמונית נעשית מתוך מילוי צו עליון או פחד מעונש. שתייהן מתארות אדם שלא מעוניין לערוך טיפול שורש, אלא רק 'להסתדר' ולהמשיך הלאה. המצב הזה נקרא תשובה מיראה, המעידה על ריחוק בין האדם לבורא, כאשר האדם מרגיש מאוים, ומוכן לוותר על רצונו מפני רצון ה'.

התשובה השכלית עולה מתוך הזדהות עמוקה עם דבר ה', ותחושה של התאמה מובנית בין הנפש והתורה. היא מתארת אדם שעושה את רצונו כרצון ה', ולא חש כל סתירה ביניהם. הוא בוחר בחיים של שליחות, ומסדר על פיה את המידות, המחשבות והשאיפות. המצב הזה נקרא תשובה מאהבה, המעידה על קירוב וחיבור בין האדם לבורא, שבכוחה 'להפוך זדונות לזכויות': אישיות שמאמינה בקדושה הטבעית של הנפש, מסוגלת לזהות גם בתוך מעשה העבירה את כוחות החיים הטובים שאיבדו את דרכם. במקום להתנער מהחטא, היא רותמת את עצמות החיים הגנוחות בו - לעבודת ה', ומתקנת אותו.

הרחבות

° תשובה ודאית

התורה מבטיחה לְשָׁבִי פֶשַׁע סְלִיחָה. "וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלות, ומיד הן נגאלין" (רמב"ם הלכות תשובה ז, ה).

° אהבת ה' יסוד לתשובה

התשובה השכלית. הרמב"ם מדגיש שיסוד התשובה השכלית הוא אהבת ה', וזוהי המדרגה העליונה של התשובה. "ומעלה זו היא מעלה גדולה עד מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה" [הלכות תשובה י, ד]. ועל אברהם כותב הרמב"ם שהגיע לעבודת ה' מתוך עיון שכלי - "כיוון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו... עד שהשיג דרך האמת" [הלכות עבודת כוכבים א, ג]. לאהבת ה' אפשר להגיע רק על ידי לימוד וריבוי הדעת, כמאמר חז"ל "והיו הדברים למה נאמר? לפי שהוא אומר 'ואהבת את ה' אלהיך' איני יודע כיצד לאהוב? תלמוד לומר - 'והיו הדברים האלה' תן הדברים האלה על לבך שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדַבֵּק בדרכיו" [ילקוט שמעוני דברים ו, תתלט].

עוד אומר הרמב"ם שעל האדם להשתדל להתבונן בדרכי ההשגחה של הקב"ה, ולנסות להבין כיצד הוא מנהיג את בריותיו. על ידי כך ילך בדרכיו של הקב"ה, ומטרתו תהיה ללכת בדרכי חסד, צדקה ומשפט [מורה נבוכים ג, נד].

שאלות לדיון

- מה ניתן ללמוד מכך שלתשובה יש מדרגות רבות?
- מניין הביטחון הגמור שהרב נתמך בו, באומרו שהתשובה העליונה מוכרחת לבוא?

לעילוי נשמת ר' מרדכי בן יהודה צבי הי"ד

אֲחֵרֵי הַתְּשׁוּבָה הטבעית בָּאָה הָאֲמוּנִית, היא החיה בעולם מְמוֹקֵר הַמְּסֻרָת וְהַדָּת, שֶׁהיא עוֹסֶקֶת הַרְבֵּה בַתְּשׁוּבָה. התורה מבטיחה לְשָׁבִי פֶשַׁע סְלִיחָה. חטאות היחיד והצבור נמחים על ידי תשובה. הנביאים מלאים הם דברים נשגבים על דבר התשובה. בכלל, כל ערך התוכחה התורנית, בנוי הוא על התשובה האמונית. גמעמקיה ישנם פרטים לאין חקר, אֲשֶׁר אֵף פְּלִיגָהּ הַיְסוּדִיִּים דוֹרְשִׁים הַרְחֵב דְּבוּרִים וּבְאוּרִים רַבִּים.

הַתְּשׁוּבָה הַשְּׁכֵלִית* היא אותה שֶׁכָּבֵר רָכְשָׁה לָהּ אֶת הַטְּבָעִית וְהָאֲמוּנִית, שֶׁכָּבֵר בָּאָה לַמְדָרְגָה הָעֲלִיּוֹנָה, אֲשֶׁר לֹא רַק צֶעַר גּוֹפְנֵי אוֹ נַפְשֵׁי וְרוּחָנֵי, וְלֹא רַק הַשְּׁפָעַת הַמְּסֻרָת וְהַקְבָּלָה, אִם מִפְּחַד עֲנָשׁ אוֹ רָשָׁם כֹּל דְּבַר חֵק וּמִשְׁפָּט הַבָּא מִהֵן אֶל פְּנֵים הַנְּפֹשׁ°, גוֹרְמִים הֵם אֶת הַתְּשׁוּבָה, כִּי-אִם הַכְרָה בְּרוּרָה, הַבָּאָה מִהַשְּׁקָפַת הָעוֹלָם וְהַחִיִּים הַשְּׁלֵמָה, אֲשֶׁר עָלְתָה לְמַעְלָתָה אֲחֵרֵי אֲשֶׁר הַתְּפָקִיד הַטְּבָעִי וְהָאֲמוּנִי כָּבֵר רָשְׁמוֹ בָּהּ° יָפָה אֶת רְשׁוּמֵיהֶם.

תְּשׁוּבָה זו, הַפְּלוּגָה מִהַקְוֵדָמוֹת, היא מְלֵאָה כָּבֵר אֲשֶׁר אֵין קִץ, היא מְהַפְּכֶת אֶת הַחֲטָאִים כְּלֵם לְזִכְיוֹת°, מְכַל הַשְּׂגִיאוֹת היא מוֹצִיאָה לְמוֹדִים נִשְׁגָבִים, וּמְכַל הַשְּׁפָלוֹת - עֲלִיּוֹת וְהַדְּרוֹת. זאת היא הַתְּשׁוּבָה שְׁעִינֵי כֹל אֶלֶיָּה נִשְׂאוֹת. שֶׁהיא מְכַרְחֶת לְבָא וְשׁוֹפָה לְבָא.

התשובה האמונית

התשובה השכלית

האושר בתשובה השכלית

הַתּוֹכְחָה הַתּוֹרִית - האזהרות שבתורה. רשם כל דבר חק ומשפט הבא מהן אל פנים הנפש - רושם בנפש הבא מכל דבר חוק ומשפט. **הַתְּפָקִיד הַטְּבָעִי וְהָאֲמוּנִי כָּבֵר רָשְׁמוֹ בָּהּ** - התשובה הבאה מכוח הטבע ומכוח האמונה כבר פעלה את פעולתה בנפש. היא מהפכת את החטאים וכו' - התשובה השכלית היא תשובה מאהבה, תשובה מאהבה שונה מתשובה מיראה, בכך שהיא הופכת את הזדונות לזכויות [יומא פו:].

ביאורים

התפקיד של התשובה הוא לחבר את הנפש של האדם עם רצון ה'. היא אמורה לטפל במגוון רחב של כוחות שמרכיבים את החיים שלנו: מחשבות, מידות, דיבורים, מעשים, רגשות, שאיפות. את כל אלו היא מנסה לרומם לגובה רוחני, אצילי וטהור. התשובה לוקחת שאיפות שחולמות להגיע כמה שיותר רחוק, ומכניסה את כל אלו למרחב של זמן ומגבלות אנושיות. היא מחברת בין עולמות שונים וסותרים, היא מדברת אל הגוף בשפה של נשמה.

לגוף ולנשמה דפוסי התנהגות שונים לחלוטין. כשהם מחליטים לשתף פעולה ביניהם, מישוהו יצטרך לוותר. או שהנשמה תוותר על היכולות העל טבעיות שלה, תנמיך קומה, ותעבוד עם הגוף לפי הכלים שלו. היא תציב יעדים קרובים להשגה, ובהדרגה היא תוביל את הגוף לזיכרון האישיות צעד אחר צעד. או שהנשמה תמשוך אליה את הגוף, ותכבוש אותו. היא תרומם אותו בבת אחת, ותהפוך אותו לכלל שרת מקודש בעבודת ה'.

את שתי הדרכים הללו מתאר כאן הרב קוק. ב'תשובה פתאומית' הנשמה סוחפת את הגוף בעקבותיה, וב'תשובה הדרגית' הנשמה נותנת לגוף להכתיב את הקצב. האופי של התשובה נקבע על פי נקודת הפתיחה שלה. התשובה המצויה יותר היא ה'הדרגית', שנובעת מתוך תהליך מתמשך של פיתוח מודעות עצמית, ותשומת לב. עם הזמן האדם מפנים שהגיע הזמן לשנות הרגלים ולסלול דרך חדשה. ההכרה הזו מחלחלת לאיטה, ויחד איתה הוא עמל על תיקון מדויק ומפורט של הנפש, לפי כוחותיו. התשובה העליונה היא ה'פתאומית' שהופכת את האישיות מקצה לקצה. התשובה הזו לא תלויה בתובנות שהאדם רכש, אלא יונקת את כוחה ממקור נסתר ופנימי בעומק הנשמה, שמעניק לאדם אנרגיות רוחניות בעוצמה גבוהה, הרבה מעבר ליכולת הקיבול הטבעית שלו.

מהו אותו מקור נסתר? זוהי השייכות של האדם הפרטי אל הכלל. תחושה עמוקה שהאדם לא חי לעצמו, אלא הוא חלק בלתי נפרד מכל הבריאה שממלאת את תפקידה. מאורות השמים 'עושים באימה רצון קונם', האדמה מגדלת ומצמיחה עצים ופירות, האומנים ובעלי המקצוע משכללים את העולם - וכל אלו תובעים גם ממנו למלא את ייעודו. הרצון המובנה באדם להתאים את עצמו לסביבה, מחבר אותו לה'.

הרחבות

° סוגי תשובה

תְּשׁוּבָה פְּתְאוּמִית, וְתְשׁוּבָה הַדְּרָגִית. שני סוגים אלה של תשובה יכולים להופיע באותו אדם בזמנים שונים. בנוסף לכך אנו מוצאים שלושה אפיונים נוספים לסוגי התשובות: א. לפי סוגי הנשמות. יש מי שנפשו נוטה לסוג אחד של תשובה. עליו להכיר זאת ועל פי זה למצוא את דרך התשובה המתאימה לו [עייין לקמן יז]. ב. שיטות שונות בעבודת ה'. הרב קוק מחלק, למשל, בין היהדות הליטאית הדוגלת בהתפתחות הדרגתית ומובנית, לעומת היהדות החסידית שהולכת בשיטה השנייה של הדילוג הפתאומי [שמונה קבצים ה, סב]. ג. הנהגות שונות בגאולה. יש הבדלים בין הדורות השונים כמו בין דור יציאת מצרים לדור הגאולה העתידה (עייין אגרות ראי"ה ג, תשנג).

° קונה עולמו בשעה

הפתאומית. למשל, רבי אלעזר בן דורדיא היה שטוף ביותר בעברה, והתעורר לתשובה בפעם אחת. יצאה בת קול ואמרה שהוא מזומן לחיי העולם הבא, ועל כך אמר רבי "יש הקונה עולמו בשעה אחת" [עבודה זרה יז, א].

° שלבים בתשובה

וְיִשְׁנֶה תְּשׁוּבָה הַדְּרָגִית. הרמב"ם מפרט ארבעה שלבים עיקריים בתהליך התשובה - הכרת החטא, חרטה, עזיבת החטא וקבלה לעתיד שלא לעשותו [הלכות תשובה ב, ב]. אך בכל שלב משלבים אלה קיימים שלבים נוספים: רבנו יונה מונה עשרים וארבעה דברים המעכבים את התשובה [שערי תשובה שער ראשון, נב]. רבנו בחיי מונה מספר דברים שעל האדם לדעת כדי לשוב בתשובה שלמה [חובות הלכות שער התשובה, ג], ומוסיף גם נתאים שהתשובה תלויה בקיומם [שם, ה].

שאלות לדין

- א. מהו היתרון ומהו החיסרון שבשני הדרכים של התשובה, הפתאומית וההדרגית?
- ב. בתשובה הפתאומית הרב קוק מדבר על ברק רוחני שנכנס בנשמה, האם יש משהו שעשוי להפעיל את אותו הברק?

לעילוי נשמת פעול מרגלית בת ר' יצחק

פרק ב

תְּשׁוּבָה פְּתְאוּמִית וְתְשׁוּבָה הַדְּרָגִית

לְגַבֵּי מִשְׁפָּה זְמַנָּה, הַתְּשׁוּבָה מִתְחַלֶּקֶת לְשְׁנֵי חֻלְקִים: תְּשׁוּבָה פְּתְאוּמִית, וְתְשׁוּבָה הַדְּרָגִית.°

משך התשובה

התשובה
הפתאומית

הַפְּתְאוּמִית° בָּאָה מִתּוֹךְ אֵיזָה בְּרַק רִוּחָנִי הַנִּכְנָס בְּנִשְׁמָה, בְּפַעַם אַחַת מִפִּי הוּא אֵת הַרַע וְאֵת הַפְּעוּר שֶׁל הַחֲטָא וְנִהְפֵּךְ לְאִישׁ אַחֵר, וְכִבֵּר מִרְגִּישׁ הוּא בְּקִרְבוֹ הַשְּׂתַנּוּת גְּמוּרָה לְטוֹבָה. תְּשׁוּבָה זוֹ בָּאָה עַל יְדֵי אֵיזוֹ הוֹפְעָה שֶׁל סִגְלָה° פְּנִימִית, עַל יְדֵי אֵיזוֹ הַשְּׁפָעָה נִשְׁמָתִית גְּדוּלָה, שֶׁרְאוּי לְחַפֵּשׂ אֵת נְתִיבוֹתֶיהָ בְּעִמְקֵי תַעֲלוּמָה°.

התשובה
ההדרגתית

וְיִשְׁנֶה תְּשׁוּבָה הַדְּרָגִית.° לֹא בְּרִיקָה הִבְרִיקָה° בְּקִרְבוֹ לְהִתְהַפֵּךְ מִן הָעִמְקִים שֶׁל הַרַע אֶל הַטוֹב, אֶלָּא מִרְגִּישׁ הוּא שֶׁצְרִיף לְהִיּוֹת הוֹלֵךְ וּמְטִיב דְּרָכָיו וְאַרְחוֹת תִּיּוֹ, רְצוּנוֹ, הֶלְף-מַחְשְׁבוֹתָיו, וּבְמַהֲלָכוֹ זֶה הוֹלֵךְ הוּא וְכוּבֵשׁ לְאֵט לְאֵט אֵת דְּרָכֵי הַיִּשָּׁר, מִתְקַן אֵת הַמִּדּוֹת, מְטִיב אֵת הַמַּעֲשִׂים, מְלַמֵּד אֵת עֲצָמוֹ אֵיךְ לְהִתְפַּשֵּׁר יוֹתֵר וְיוֹתֵר, עַד שֶׁהוּא בָּא לְמַעַלָּה רָמָה שֶׁל זְכוּף וְתִקּוּן.

התשובה
העליונה

הַתְּשׁוּבָה הָעֵלְיוֹנָה בָּאָה מִהִבְרָקָה שֶׁל הַטוֹב הַפְּלִילִי, שֶׁל הַטוֹב הָאֱלֹהִי הַשׁוֹרָה בְּעוֹלָמוֹת כָּלָם, אֹר חַי הָעוֹלָמִים. נְשִׁמָּה-כֹּל הָאֲצִילִית מְצַטְיֶרֶת לְפָנֵינוּ° בְּהוֹדָה וּקְדוּשָׁתָה, כְּמָה שֶׁהֵלֵב יְכוֹל לְסַפֵּר. וְהֵלֵא בְּאֵמַת הַכֹּל הוּא טוֹב וְיִשָּׁר כֹּל כֶּף, וְהַיִּשָּׁר וְהַטוֹב שֶׁבָּנוּ הֵלֵא הוּא בָּא מִהִתְאָמְנָנוּ אֶל הַכֹּל, וְאֵיךְ אֶפְשָׁר לְהִיּוֹת קְרוּעַ מִן הַכֹּל, פְּרוּר מִשְׁנֶה, מְפָרֵד כְּאֲבָק דָּק שֶׁפִּלֵּא נִחְשָׁב. וּמִתּוֹךְ הַפְּרָה זוֹ, שֶׁהִיא הַפְּרָה אֱלֹהִית בְּאֵמַת°, בָּאָה תְּשׁוּבָה בְּחַיֵּי הַפְּרָט וּבְחַיֵּי הַכָּלָל.

וְתְשׁוּבָה הַדְּרָגִית - איטית, מתבצעת בהדרגה. **סִגְלָה -** כוח נפשי אופייני [הערת הרב צבי יהודה קוק]. **לְחַפֵּשׂ אֵת נְתִיבוֹתֶיהָ בְּעִמְקֵי תַעֲלוּמָה -** לזיהוי מקור השפעה זו, יש להעמיק בחכמה הפנימית. **לֹא בְּרִיקָה הִבְרִיקָה -** לא הארה פתאומית. **מִהִבְרָקָה שֶׁל הַטוֹב הַפְּלִילִי -** הברקה מהטוב המצוי בכל המציאות כולה. **מְצַטְיֶרֶת לְפָנֵינוּ -** מצטיירת לאדם בהשגתו הרוחנית, כאשר מקבל הברקה כזו. **שֶׁהִיא הַפְּרָה אֱלֹהִית בְּאֵמַת -** הכרה אמונית עמוקה שמקורה מניצוץ אלוהי שמאיר בנשמה.

ביאורים

הסוג הראשון של השינוי מתייחס לפגמים מסוימים שניתן להצביע עליהם בבירור. האדם מכיר בחטאים שמעייקים עליו ומצערים אותו, וכדי להשתחרר מהם הוא פותח בתהליך התשובה הנקראת 'תשובה פרטית מפורשת'. החטאים הם הרגלים מגוונים שהפכו לטבע שני, וכך הם מצמצמים את האישיות. הבחירה החופשית נשללת, למעשה, מהאדם, והוא חש כנוע ומשועבד ליצרים ולתאוות שמנהלים את חייו. התשובה מעניקה לאדם שתי תחושות שונות שעל פני השטח הן סותרות זו את זו, אולם בעמקי הנפש הן דווקא משלימות זו את זו. הצער והשמחה משמשים בערבוביה - דיכאון ושברון לב על אופי חלש שלא היה מסוגל לעמוד בפיתוי, ועונג פנימי על תחושת ההתחדשות ועל הידיעה שהכול יכול להשתנות. האדם מתמלא בעצבות כשהוא שם לב לחטאים שהפכו לדבר שבשגרה, ומתמלא באושר כשהוא מרגיש שהוא מסיר מעליו שכבות של לכלוך. דפוס ההתנהגות הישן שחזר את המעידות והנפילות שוב ושוב, תוך התמכרות לריגוש המיידית שהן העניקו לנפש. התשובה מוציאה את האדם לחירות, ונותנת לו את האפשרות לחיות כפי שהוא רוצה באמת. התשובה מאפשרת לרצון של האדם לפגוש את רצון ה' ולהתמוגג איתו ללא הפרעות.

הרחבות

° רפואת הנפש

וְהוּא הוֹלֵךְ וּמְתַרְפֵּא. הרב קוק מתאר את תהליך התשובה כרפואת הנפש. התייחסות דומה לתשובה ניתן למצוא בספר ירמיהו: "שובו בְּנֵי שׁוֹבְבִים אֲרָפָה מְשׁוֹבְתֵיכֶם (מעשי השׁוֹבְבוֹת שלכם)... [ירמיהו ג, כב] ומבאר שם הרד"ק "ואמר עניין רפואה על הסליחה דרך השאלה... כי כמו שמכת הגוף ברפואת ברפואה שעושים לה, כן מכת הנפש - והוא העוון, רפואתה [היא] הסליחה עם התשובה". מדברי הרד"ק עולה שעל מנת להגיע ל"רפואת הנפש" לא די בתיקון המעשים והחזרה לדרך הישר אלא יש צורך גם במחילת ה' על החטאים. מה תפקיד המחילה אחרי שאדם כבר תיקן את מעשיו?

מבאר זאת ר' צדוק הכהן מלובלין "דלכל תשובה צריך שני דברים: ההתקרבות מהיום והלאה לתורתו ועבודתו, ורפואת הקודם" [ליקוטי מאמרים עמוד פה]. היינו, אדם השב בתשובה מתקן את מעשיו העתידיים, והכפרה האלוהית מרפאת את מומי העבר שיצרו החטאים.

° מהיכן נובע שברון לבו של בעל התשובה?

יחד עם לב נשבר. בספר אורחות צדיקים מבואר, ששברון הלב של בעל התשובה אינו מגיע רק מפני יראת העונש, אלא ישנו שברון לב המגיע מפני יראת הרוממות (יראת הבאה מהכרת עליונות הבורא, כמו יראה מפני אדם חשוב) "... כי המכיר את בוראו ידע כמה העובר על דבריו משפיל עצמו, ויכנע" [אורחות צדיקים שער התשובה ד"ה השביעי]. היינו, כשאדם נפגש עם גדלותו של הבורא, הוא מבין באיזה מקום שפל היה כשהיה שרוי בחטא.

שאלות לדין

- מדוע קורא הרב קוק למציאות של חטא בשם "עבדות"?
- האם התשובה מביאה אותנו תמיד לתחושת אושר?

פרק ג

תשובה פרטית מפורשת ותשובה סתמית כללית

התשובה הפרטית המפורשת

יש תשובה מְכֻוֹנֶת נֶגֶד חֲטָא מִיְחָד או חֲטָאִים רַבִּים. וְהָאֵדָם שֶׁם חֲטָאוּ נִכַח פְּנֵיו, וּמִתְחַרֵּט עָלָיו וּמִצְטַעֵר עַל אֲשֶׁר נִזְקַשׁ בְּפִחַ חֲטָא, וְנִפְשָׁו מְטַפֵּסֵת וְעוֹלָה°. עַד שֶׁהוּא מְשַׁתְּחָרֵר מִהֶעֱבָדוֹת הַחֲטָאִית°, וּמְרַגֵּשׁ בְּקִרְבּוֹ אֶת הַחֲרוּת הַקְּדוּשָׁה, הַנְּעִימָה מְאֹד לְנִפְשׁוֹ הַנְּהַלְאָה°, וְהוּא הוֹלֵךְ וּמְתַרְפֵּא°. וְזֶהְרִי אֹרֶה שֶׁל שְׁמֵשׁ הַחֶסֶד, חֶסֶד עֲלִיוֹן, שׁוֹלְחִים אֵלָיו אֶת קְוִיָּהֶם°, וְהוּא הוֹלֵךְ וּמְתַאֲשֵׁר, הוֹלֵךְ וּמְתַמְלֵא עֲנֵג וְדָשֵׁן פְּנִימִי, יַחַד עִם לֵב נִשְׁבֵּר וְנִפְשׁ שְׁחָה מְדַכָּאָה, שֶׁהוּא מְרַגֵּשׁ בְּקִרְבּוֹ, שֶׁגַם רָגַשׁ זֶה° עֲצֵמוֹ, הַנְּאָה לֹו לְפִי מִצְבּוֹ, מוֹסִיף לוֹ עֲנֵג רִוְחָנִי פְּנִימִי וְשִׁלְמוֹת אֲמִתִּית. הוֹלֵךְ הוּא וּמְרַגֵּשׁ שֶׁהוּא מְתַקְרַב לְמִקְוֵי חַיִּים, לְאֵל חֵי אֲשֶׁר זֶה לֹא כִּבֵּר הָיָה כֹּל כֶּף רְחוּק מִמֶּנּוּ, נִפְשָׁו הַכְּמָה זֹכֶרֶת בְּשִׁשׁוֹן לֵב אֶת עֲנִיָּה וּמְרֻדָּה הַפְּנִימִים°, וְהִיא מְתַמְלֵאת רָגְשֵׁי תוֹדָה, בְּהֵלֵל וְזָמֵר הִיא נוֹשֵׂאת קוֹל: "בְּרַכִּי נִפְשֵׁי אֶת ד' וְאֵל תִּשְׁפָּחֵי כָּל גְּמוּלָיו, הַסֵּלַח לְכָל עֲוֹנוֹי הַרְפֵּא לְכָל תַּחְלוּאֵיכִי, הַגּוֹאֵל מִשַּׁחַת חַיִּיכִי הַמְּעַטְרִכִי חֶסֶד וְרַחֲמִים, הַמְּשַׁבֵּיעַ בְּטוֹב עֲדָיָה°, תַּתְּחַדֵּשׁ כְּנֶשֶׁר נְעוּרַיִכִי, עֲשֵׂה צְדָקוֹת ד' וּמְשַׁפְּטִים לְכָל עֲשׂוֹקִים". הוֹי! כְּמָה עֲשׂוֹקָה הִיְתָה הַנְּפֵשׁ, בְּעוֹד מִשָּׂא חֲטָא, קְדָרוֹתוֹ, גְּסוּתוֹ וְסִבְלוֹ הָאֵיִם, מִנְּחָ עָלֶיהָ! כְּמָה הִיְתָה יְרוּדָה וְסוּחָפָה, גַּם אִם עֲשֵׂר וְכָבוֹד חִיצוֹנִי נָפַל לָהּ לְחִבְלָה! מַה יִּזְעִיל כָּל הוֹן, אִם הַתּוֹף הַפְּנִימִי, תּוֹף חַיִּים, הוּא מְדַלְדֵּל וְיִבֵּשׁ? וּמַה מְאֲשֵׁרָה הִיא כְּעַתָּה בְּהַרְגִּישָׁה בְּקִרְבָּהּ כִּי כִּבֵּר נִרְצָה עוֹנָה°, כִּי קִרְבַּת אֱלֹהִים תִּהְיֶה וּמְאִירָה בְּקִרְבָּהּ, כִּי הוֹקֵל מִשָּׂאָה הַפְּנִימִי, כִּי הִיא כִּבֵּר שִׁלְמָה נְשִׂיָה°, וְאִינָה עוֹד מְעַשְׂקָה בְּעַשְׂקָ וְטְרוּף פְּנִימִי°, מוֹלָאָה הִיא מְנוּחָה וְשִׁלּוּהָ כְּשֶׁרָה: "שׁוּבִי נִפְשֵׁי לְמְנוּחָיִכִי כִּי ד' גָּמַל עָלֶיכִי".

מְטַפֵּסֵת וְעוֹלָה - מְתַקֵּנָה, מְתַעֵלָה. מִהֶעֱבָדוֹת הַחֲטָאִית - החטאים שהאדם עשה משעבדים אותו ומונעים ממנו ללכת על-פי יושרו הפנימי. הַנְּהַלְאָה - העייפה. קְוִיָּהֶם - השפעתם. רָגַשׁ זֶה - של שברון הלב. עֲנִיָּה וּמְרֻדָּה הַפְּנִימִים - חולשתה וצער הרוחניים. עֲדָיָה - פִּיךְ. נָפַל לָהּ לְחִבְלָה - קיבלה, נפל בגורלה. נִרְצָה עוֹנָה - נתכפרה. נְשִׂיָה - חובתה. וְטְרוּף פְּנִימִי - חוסר מנוחה נפשית.

ביאורים

הסוג הראשון של התשובה, מתייחס לאדם שאצלו, באופן כללי, 'הכל בסדר', חוץ מכמה נקודות הדורשות טיפול פרטני. הסוג השני של התשובה מתייחס לאדם שמרגיש שאיבד את הדרך. זה לא רק חטאים בודדים שהוא לא מצליח להיגמל מהם, אלא תחושה עמוקה שכל החיים שלו לא צועדים בכיוון הנכון. התפילה לא מצליחה לעורר אצלו שום דבר, מלבד את השפתיים. אין לו שום חשק והתלהבות מדברים שבקדושה. שאיפות להתקדמות ולעלייה בעבודת ה' הן ממנו והלאה. הוא ממלא את חובותיו הדתיות כתשלום מס, וממשיך הלאה בשגרת חייו. עולם הנפש וערכים רוחניים לא נמצאים בראש סדר העדיפויות שלו. האמונה שלו חסרת חיות והזדהות, והיא בסך הכול המשך טבעי של הרגלי הילדות שהוטמעו בו. אדם כזה זקוק לתשובה סתמית כללית, שיוצרת טלטלה שמנערת את כל האישיות. הוא מצליח לפרוץ את המסגרת הצרה שהיה נתון בתוכה ולצאת למרחב. הביטחון והאמון בכוחה של התשובה נולדים דווקא מתוך המצוקה הנוראית המסדרת לאדם ש'אי אפשר להמשיך כך'. המחנק הרוחני שבו הוא היה נתון, חשף בפניו את אוצרות החיים שמסתתרים עמוק בתוכו ומשתוקקים להתגלות. התשובה הפכה אותו מאדם שחוק וחסר מוטיבציה, לאדם רענן בעל רצון וכוחות אדירים. התשובה לקחה נפש עייפה שהייאוש מכרסם בה, לנפש אמיצה ושמחה עם ברק בעיניים. האדם מרגיש שהוא נולד מחדש, ומצליח לארגן את המחשבות והשאיפות שלו בהתאם.

הרחבות

° השמעת החטא על נפש האדם

לבו אָטוּם. מעשיו של האדם משפיעים על יכולתו הנפשית לקלוט עניינים רוחניים. כך אומרת הגמרא "תנא דבי רבי ישמעאל: עבירה מטמטמת לבו של אדם, שנאמר: "ולא תטמאו בָּהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם [ויקרא יא, מג] אל תקרי וְנִטְמַתֶּם אלא וְנִטְמַתֶּם" [יומא טז]. על כן החוטא מרגיש רחוק מהקב"ה. הרגשה זו אינה באה מייד אחרי עשיית החטא, אלא כאשר הוא יתפלל, יקיים מצוות או ילמד תורה לאחר שחטא, הוא יחוש שאינו חש שמחה ודבקות בבורא כבעבר. כך כותב הרב קוק במוסר אביך: "וכשילך בהרגלו האפלה לא ירגיש טמטום הלב, רק כשיתחיל לעבוד (עבודת ה') וללמוד, כמו הרעב כמה ימים שעל ידי ריח המאכל מתחזק אצלו הרעבון" [מוסר אביך פרק א, ד].

מדוע העבירה פוגעת בנפש האדם? המהר"ל מברר עניין זה: "...ואמר כי הטמטום הזה מצד עבירה, כי מפני שעבר המצווה, אשר ראוי לאדם מצד אשר נפשו נפש אלהית" [תפארת ישראל פרק ח]. ביאור דבריו הוא שכיוון שנפש האדם היא חלק אלוהי, היא זקוקה ל'מוזן' רוחני על מנת להתרומם (עיי' שם בפרק ה). התכנים המתאימים לתכונתה של הנפש הם התורה והמצוות. החטאים הם 'מוזן שאינו מתאים לתכונה העליונה של הנפש, לכן הם פוגעים בנפש.

במקום אחר מוסיף הרב קוק שהפגיעה של העבירה באדם אינה מסתכמת רק בתחום הנפשי - רגשי, אלא משפיעה גם על יכולת החשיבה והניתוח השכליים (אורות התשובה פרק י, פסקה ה, פסקה זו לא נלמדת במסגרת הלימוד היומי).

שאלות לדיון

- כשהרב קוק מתאר את הרגשת החוטא הוא כותב ש"השכלתו היא גסה", למה כוונתו?
- איך על ידי תשובת היחיד, מוחלין לעולם כולו?

וְיִשְׁנֶה עוד הרגשת תשובה, סתמית כללית. אין חטא או חטאים שֶׁל עֵבֶר עוֹלִים על לבו, אֲבָל בְּכָלל הוּא מְרַגֵּשׁ בְּקִרְבּוֹ שֶׁהוּא מְדַכָּא מְאֹד, שֶׁהוּא מְלֹא עוֹן, שְׁאִין אֹר ד' מְאִיר עָלָיו, אִין רִיחַ נְדִיבָה בְּקִרְבּוֹ, לְבוֹ אָטוּם, מְדוּתָיו וְתַכּוּנוֹת נִפְשׁוֹ אִינן הוֹלְכוֹת בְּדֶרֶךְ הַיְשָׁרָה וְהַרְצִינָה, הַרְאוּיָה לְמִלְאוֹת חַיִּים הַגּוֹיִים לְנֶפֶשׁ טְהוֹרָה, הַשְּׁפָלְתוֹ הִיא גְּסָה, רְגִשׁוֹתָיו מְעֻרְבִים בְּקִדְרוֹת, וְצִמְאוֹן שְׁמֻעוֹרָר לוֹ גְּעוּל רִוְחָנִי, מְתַבַּשׁ הוּא מְעֻצְמוֹ, יוֹדַע הוּא פִי אִין אֱלוֹהַּ בְּקִרְבּוֹ, וְזֹאת הִיא לוֹ הַצָּרָה הַיּוֹתֵר גְּדוֹלָה, הַחֲטָא הַיּוֹתֵר אִים, מְתַמְרָמֵר הוּא עַל עֻצְמוֹ, אִינוֹ מוֹצֵא מְנוּס מִפַּח מוֹקְשִׁים שְׁלוֹ, שְׁאִין לוֹ תַכְן מִיְחָד, רַק הוּא כְּלוֹ כְּמוֹ נְתוּן בְּסַד. מְתוּף מְרִירוֹת נִפְשִׁית זֹו בָּאָה הַתְּשׁוּבָה כְּרִטָּה שֶׁל רֹפֵא אֲמֹן. הַרְגֵּשׁת הַתְּשׁוּבָה וְעִמְקִי יְדִיעָתָה, סְמִיכוּתָהּ הַגְּדוֹלָה בְּעִמְקִי הַנֶּפֶשׁ, בְּסִתְרֵי הַטְּבַע, וּבְכָל חֲדָרֵי הַתּוֹרָה, הַאֲמוּנָה וְהַמְסָרֵת, בְּכָל כְּחָה הִיא בָּאָה וְזוֹרְמָת בְּתוֹף נִפְשׁוֹ. בְּטַחוּן עֵז בְּרַפּוּאָה. בְּתַחֲתֵי הַפּוֹלָלֵת, שֶׁהַתְּשׁוּבָה מוֹשִׁיטָה לְכָל הַדְּבָקִים בָּהּ, מְעֵבִיר עָלָיו רִיחַ חַן וְתַחֲנוּנִים, "כְּאִישׁ אֲשֶׁר אָמַן תַּחֲנוּנָיו כִּן אֲנֹכִי אֲנַחֲמֶכֶם". מְרַגֵּשׁ הוּא, וּבְכָל יוֹם יוֹם שְׁעוֹבֵר עָלָיו, בְּהַסְכָּמַת תְּשׁוּבָה עֲלָאָה וְכָללִית זֹו. הַרְגֵּשׁתוֹ נִעֲשִׂית יוֹתֵר בְּטוֹחָה, יוֹתֵר מְחוֹרָת, יוֹתֵר מוֹאֲרָה בְּאוֹר הַשָּׁכֵל, וְיוֹתֵר מְתַבַּרְרָת עַל פִּי יְסוּדֵי תּוֹרָה. וְהִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ וְנוֹהֵר, פְּנֵי הַזַּעַם חָלְפוּ, אֹר רְצוֹן בָּא וְזוֹרַח, הוּא מְתַמְלֵא עֵז, עֵינָיו מְתַמְלְאוֹת אֶשׁ קִדְשׁ. לְבָבוֹ כְּלוֹ נְטָבֵל בְּנַחְלֵי עֲדָנִים, קִדְשָׁה וְטְהוֹרָה חוֹפְפוֹת עָלָיו. אֲהָבָה אִין קִין מְלֹא כָּל רִחוּ, נִפְשׁוֹ צִמְאוּהָ לְד', וְכְמוֹ חֶלֶב וְדָשָׁן תִּשְׁבַּע מוֹצְמָאוּנָה זֶה גּוֹפֵו, רִיחַ הַקִּדְשׁ מְקַשְׁקֶשֶׁת לְפָנָיו כְּזוֹגֵו וְהוּא מְבַשֵּׁר שְׁנִמְחוֹ כָּל פְּשָׁעָיו, הַיְדוּעִים וְשְׁאִינִים יְדוּעִים, שֶׁהוּא נִבְרָא מְחֻדָּשׁ בְּרִיָּה חֲדָשָׁה, שֶׁכָּל הַעוֹלָם כְּלוֹ וְכָל הַעוֹלָמִים הַתְּחַדְּשׁוּ עִמּוֹ, וְהַפֵּל אוֹמֵר שִׁירָה, חֲדוֹת ד' מְלֹא כָּל. "גְּדוֹלָה תְּשׁוּבָה שְׁמִיבִיאָה רְפוּאָה לְעוֹלָם, וְאֶפְלוֹ יְחִיד שֶׁעֲשָׂה תְּשׁוּבָה מוֹחֲלִין לוֹ וְלְעוֹלָם כְּלוֹ".

ביאורים

המחשבה הראשונית שלנו טוענת שהתשובה נועדה רק לתקן נזקים. החטא משפיל את האדם, ומותר בו משקעים שליליים במחשבות, במידות וברגשות. רק בדיעבד, כשהאדם לא עמד בפיתוי ומעד, יש משמעות לתשובה שמחזירה את האדם לדרך הישר. לפי המחשבה הזו, אין באמת צורך בתשובה, כל עוד האדם עושה את המוטל עליו ומקפיד על קלה כבחמורה. התשובה עוסקת אך ורק בתחום של קיום מצוות, ואין לה שום משמעות לחיים שלנו מעבר לכך. התשובה מתייחסת לכל אדם באופן אישי, אבל היא לא אומרת דבר ביחס לשאר חלקי הבריאה. התפיסה הזו דוחקת את התשובה לתוך פינה מצומצמת, ומנתקת אותה מכל שאר העניינים המתרחשים בעולם.

הרב קוק מרגיל אותנו כאן לתפיסה רחבה, שרואה את התשובה בתור המבוע הפנימי שמעניק חיים ומשמעות לכל הברואים. התשובה לא מתחילה מהשלב שבו האדם חטא אלא מהשלב שבו האדם נולד. ליתר דיוק, האדם נולד לתוך מסלול של תשובה, וגם העולם כולו יצוק בתוך תבנית של תשובה. ה' הכין לעולם הזה מטרה שבבילה הוא נברא, והוא גם טמן בתוכו את הכוחות שנייעו אותו לכיוונה. בכל נברא קיים רצון פנימי לשמור על חייו, למצוא את הכשרונות שהתברך בהם ולחזור לשלמות. הרצון הזה מגיע מזה שמעניק חיים לעולם. לכן יש חפיפה בין הרצון של כל נברא באשר הוא לבין רצון ה'. לרצון הזה, הנמצא בשרש החיים, קוראים 'תשובה', ולכן הכול נובע ממנה. לא רק שינוי הרגלים בעייתיים אלא גם תשוקה תמידית לעבוד את ה'. גם הרצון הבסיסי לדאוג לצרכים הקיומיים של הגוף - לאכול טוב ולישון מספיק, נובעים ממנה, כי גוף בריא וחזק הוא תנאי הכרחי לחיים איכותיים. גם השאיפה לשכלל את העולם, לפתח וליצור דברים חדשים, בטכנולוגיה או בתרבות, מגיעה מאותה נקודה. זה הדחף להכין כמה שיותר כלים ודרכים שנוכל להשתמש בהם ולהביע דרכם את רצון ה'. גם ההשתדלות הניכרת של הצמחים ושל בעלי החיים לשרוד ולהתרבות, והפעילות הקבועה של גורמי הטבע שמנהלים את העולם, משלבות ידיים יחד עם האדם במאמץ בלתי פוסק למלא את תפקידם על הצד הטוב ביותר.

הרחבות

ההתקדמות התרבותית היא חלק מעילוי העולם

התשובה הפלילית, שהיא עלוי העולם ותקונו. ישנה תפיסה שההתקדמות התרבותית, המדעית והפוליטית אינה חלק מהתרוממות העולם אל תיקונו. בעלי גישה זו לא רואים בעין יפה את ההתפתחות האלה, משום שהן שייכות לתחומים שאינם בתוך ארבע אמות של הלכה. הרב קוק יוצא נגד גישה זו וכותב "אבל כל זה טעות גדולה היא, וחסרון אמונה. הדעה הטהורה רואה את ההופעה האלהית בכל תיקון חיים, יחידי וציבורי, רוחני וגשמי. היא מודדת את העניינים רק במידת התועלת שהם מביאים, או הקלקול שהם מקלקלים. ובמידה זו לעולם לא תהיה תנועה חייבת כולה, כשהיא עוסקת לברוא איזה דבר, בין גשמי בין רוחני (כיון שבכל התקדמות ניתן למצוא ערכים חיוביים). יוכל הדבר שיהיו בה מגרעות, אבל בכללותה, הכל הוא מכלל היצירה האלהית ההולכת ופועלת" [שמונה קבצים, קובץ ב, צא].

לימוד היסטוריה בצורה נכונה מביא לאמונה

צרכים להיות מסקרים בסקירה אחת. בהסתכלות נקודתית יש בהנהגתו של ה' דברים שאינם ברורים לנו ונראים חסרי דקדק. אמנם טעות זו נובעת מאי יכולת ההסתכלות הרחבה שלנו על ההווה. אולם, כאשר נסקור את התהליך ההיסטורי הכולל שהתרחש, נראה שכל המאורעות הללו היו מכוונים ומסודרים כחלק מתהליך אלוהי אחד גדול ומתוך כך נבוא לאמונה גדולה המביאה לתשובה. וכן כותב ר' יוסף קארו "שאף על פי שיראה לך שיש קצת שקר בהנהגתו כשתעמוד על חותם העניין דהיינו סוף העניין תמצא שהכל אמת" [מגיד מישרים, משלי, ו].

שאלות לדיון

- א. מהו המכנה המשותף בין תיקון חטאים גדולים, למדרגת החסידות?
- ב. מהי התועלת היוצאת מסקירת כל ההיסטוריה כאחת, ואיך זה מביא לתשובה?

לטבעם המקורי. **בעצם תכונתם וכו'** - כפי טבעם המקורי הוא להיות קשורים עם הקודש האלוהי. **עלוי העולם** - התקדמות העולם לדרכי אמת מוסר ויושר. **תקוני התשובה המיוחדים** - תיקונים המתאימים במדויק לפגמים מסוימים. **שרוש הקדש** - גדולי ישראל בעלי רוח הקודש (הכוונה למקובלים). **תכן אחד** - מהלך אחד של התקדמות העולם לתיקונו. **ובלהו לחד אתר סליקין** - וכולם למקום אחד (למטרה אחת) עולים. **הטבע העולמי** - הבריאה בכללותה. **מסקרים בסקירה אחת** - יש להסתכל ולהבחין בהם כמערכת אחת. **האורה של הדעה** - הבנה פנימית זו הרואה את הבריאה כולה כמהלך אחד.

פרק ד

התשובה הפרטית היחידית והתשובה הפלילית הצבורית העולמית, בעולם ובכנסת ישראל

ספון התשובה

א. שוטפים הם זרמי התשובה, הפרטית והפלילית, דמיונם כגלי שלהבות שעל גוף השמש, אשר בזמלחמת-עד הם מתפרצים ועולים, והם נותנים חיים להמון עולמיים וליצורים אין ספורות. אין פח לקלט את ההמון הרב של הצבעים הרבים אשר לשמש הגדולה הזאת המאירה לעולמיים כלם, שמש התשובה, מפני שטפס ורבוים, מפני מהירותם הנפלאה, מפני שהם באים ממקור החיים בעצמם, שהזמן בעצמו הוא רק אחד מהתבניות הקצומצמות שלו.

צעקת התשובה

הנשמה היחידית והצבורית, העולמית ועולמי-העולמית, פלביאה נוראה צועקת פחבליה לתקון גמור, למציאות האידאלית, ואנו חשים את הפכאובים, והם ממקרים אותנו, כמלח זה שממתיק את הבשר הם ממתיקים את פל מרורותינו.

ביטוי מחשבת התשובה

בהגות מליון אי אפשר לנו לבטא את המחשבה רחבת השחקים הזאת, יחודים אנו מיוחדים, בשמות אנו מכונים: נקדה - שמים וארץ חדשים ומלאייהם אצורים שם, אות - ועולמיים מתגלים, תבות - ורבות עולמי עד והמון יצורים, שגלו ועלו מלא חדות אל אלים, מלא שלום ואמת. והנשמה הולכת ומתקנת.

השיבה לאלוהות

ב. על ידי התשובה הכל שב לאלהות, על ידי מציאות פח התשובה, השורר בעולמיים כלם, שב הכל ומתקשר במציאות השלמות האלהית, ועל ידי הרעיונות של התשובה, דעותיה והרגשותיה, פל המחשבות, הרעיונות והדעות, הרצונות וההרגשות, מתהפכים ושבים להקבע בעצם תכונתם בתוך הקדש האלהי.

חטיבה אחת

ג. התשובה הפלילית, שהיא עלוי העולם ותקונו, והתשובה הפרטית, הנוגעת לאישיות הפרטית של פל אחד ואחד, עד כדי דקות הפרטים של תקוני התשובה המיוחדים, שרוח-הקדש יודע לפרטם לפרטים היותר בודדים, הן בחד תכן אחד. וכן פל אותם תקוני התרבות, שעל ידם העולם יוצא מחרבונו, סדרי החיים החברתיים והפלפליים, ההולכים ומשתכללים עם תקוני פל חטא ועיון מחמורים שבחמורים עד דקדוקי סופרים ומדות חסידות היותר מקפלות - כלם הם חטיבה אחת, ואינם מנתקים זה מזה, וכלהו לחד אתר סליקין.

סקירת הכל כתוכן אחד

ד. הטבע העולמי וכל יצור פרטי, ההיסתוריה האנושית וכל איש יחיד ומעשיו, צרכים להיות מסקרים בסקירה אחת, כתכן אחד בעל פרקים שונים, ואז ממחרת האורה של הדעה, המביאה לידי תשובה, לבוא.

זרמי התשובה - השפעת התשובה. **מקורם בכוח רוחני עליון והם משפיעים על כל המציאות. הפרטית והפלילית** - של האדם, האומה והעולם. **דמיונם** - ניתן לדמות את זרמי התשובה. **הצבעים הרבים** - הסגנונות המגוונים של הופעות התשובה. **שהזמן** - ממד הזמן. **צועקת פחבליה** - הצמצום שבעולם הזה, המונע את מלוא הופעתה, גורם לה צער. **בהגות מליון** - לבטא במילים. **המחשבה רחבת השחקים הזאת** - שאיפת הנשמה למציאות האידיאלית. **יחודים וכו'** - סיום פסקה זו יסודו במושגים 'פנימיים' מתורת הנסתר. **יחודים** - כיווני מחשבות לגילויי אלוהות בעולם [הערת הרב צבי יהודה קוק]. **בשמות** - שמות אלוהים [הערת הרב צבי יהודה קוק]. **אנו מכונים** - הכוונה בשמות קדושים מאפשרת לנשמה קישור לעניינים עמוקים ונסתרים. **נקדה וכו'** - תחילת הכתיבה שהיא נקודה אחת, היא כמשל לתמצית העולם, תחילת הבריאה וההתהוות. **אות וכו'** - האותיות אינן מתארות מציאות מוגדרת, אבל מהן מרכיבים את המילים, והן מסמלות עולמות רוחניים נסתרים. **על ידי התשובה הכל שב לאלהות** - על ידי התשובה העולם כולו מתקרב לה'. **השורר** - שנמצא. **מתהפכים ושבים** - חוזרים

ביאורים

בקבוצת הפסקאות הקודמת עסק הרב קוק בהיקף הכללי הרחב ביותר של התשובה, ותיאר אותה כחובקת עולם ומלואו - בכל מדרגות הבריאה, בכל פרטי ההלכה, ובכל השאיפות והניסיונות לתיקון ולשכלול במשך ההיסטוריה. בקבוצת הפסקאות הזו מתייחס הרב קוק לתשובה במסגרת של עם ישראל ולמשמעות של התשובה ביחס בין הפרט לבין הכלל. יש הבדלים בין העמים, ובפרט בין עם ישראל לכל שאר העמים. לכל עם יש אינטרס לאומי משלו. הוא מעוניין לבנות חברה חזקה ויציבה ולדאוג לשלום האזרחים. להשגת המטרה הזו הוא גם מטפח יחסי ידידות עם עמים זרים. לכל עם יש כישרון מיוחד שבו הוא טוב במיוחד, בפיתוח או בייצור, בטכנולוגיה או בתרבות, וכל אחד תורם את חלקו לשכלול העולם ומבסס את מעמדו לעומת האחרים. אצל עם ישראל, המכנה הלאומי המשותף הוא מוסרי. גם הוא שואף למסגרת לאומית חזקה, אבל כאמצעי ולא כתכלית. הדבר שבאמת חשוב לו הוא לחנך ולהרגיל את כל בני האדם לנהוג בצדק ובישור, ולכן הוא הוכתר ע"י ה' כמנהיג הרוחני של החברה האנושית. כל עם ישראל שומר על אורח חיים קפדני ומדוקדק, כפי שהוא מצווה בתורת ה', כיאה לקבוצת איכות רוחנית. אצל עם ישראל אין תחושת זרות ביחס לעמים אחרים, כי הוא לא מתחרה בהם אלא מאיר להם את הדרך. לכן אין באמת פער בין השאיפה לשלמות של עם ישראל, לבין השאיפה לשלמות של כלל האנושות. אצל עם ישראל, הקשר בין היחיד לבין הכלל נשען על בסיס מוסרי. ככל שהאדם נאמן יותר לרצון ה', כך הוא מתאים יותר למגמה של העם, ומחזק את השייכות שלו אל הכלל. מאידך, כל קלקול וסטייה מן הדרך, מחלישה את הקשר בינו לבין העם בכללו. המנגנון שקובע את מידת הקשר בין היחיד לבין הכלל, יכול להיות גם מפתח לתשובה. כשאדם מישראל רוצה לחזק את הלאומיות שלו, ולהיות שותף לייצור ולתפקיד של העם, הוא מגיע באופן טבעי להתחזקות ביראת שמים ובקיום מצוות. כשמתחברים אצל האדם התשוקה לתיקון האישיות שלו והתשוקה לגאולת והצלחת עם ישראל, הוא מסוגל להשפיע על אנשים רבים ולרומם אותם.

הרחבות

השפעת תשובת היחיד הינה על הכלל

מוחלים לו ולכל העולם כלו. מקורו של הרב קוק בגמרא, "תניא, היה רבי מאיר אומר: גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו, שנאמר 'אֲרַפָּא מְשׁוּבְתָם אֲהֵבָם נְדָבָה פִּי שֶׁב אֲפִי מִמְנֵי' [הושע יד, ה] מהם (לשון רבים) לא נאמר, אלא ממנו (לשון יחיד)" [ימא פו:].

נבאר עניין זה על פי המהרה"ל: הגמרא אומרת שהקב"ה ברא את כוח התשובה לפני שברא את העולם (על פי נדרים לט:), היינו, כוח התשובה קדם למציאות החומרית ולחטא האדם הראשון. מכאן שעניין התשובה הוא לשוב אל המציאות הטהורה שקדמה לחטא ואדם השב בתשובה, מתחבר אל הרצון הגדול הזה. אולם, כיוון שהאדם הוא פרט אחד מכלל העולם אין הוא משפיע רק על עצמו, אלא מרומם מעט את כל העולם יחד איתו רצון לשוב למציאות שקדמה לחטא, לכן גם הכפרה באה על כל העולם. (על פי מהרה"ל נתיב התשובה פרק ג, חידושי אגדות נדרים לט:).

מהות נשמת ישראל מטיב לכל

ראש הפסקה של נשמת האמה היא המגמה הכללית. עניינו של עם ישראל הוא לרומם את כל העולם שזהו הטוב הגדול ביותר. על כן מגדיר הרב קוק את נשמת ישראל "עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל, בין בכמות הניטבים ובין באיכותו של הטוב, זהו הגרעין הפנימי של מהות נשמתה של כנסת ישראל" [אורות ישראל א, ד].

התעלות העולם מקדמת את העולם אל תיקונו והשלמתו. זוהי מגמת התשובה הכללית - "לתקן עולם במלכות שדי".

שאלות לדין

א. כאן הרב קוק כותב שהתשובה אל כבוד ה' קודמת לכל מיני התשובות, ואילו לעיל כתב שהתשובה הגופנית היא הקודמת!

ב. איך התשובה הפרטית שלי מקשרת אותי עם הכלל?

לעילוי נשמת נחמה רחל בת ר' אלתר יצחק ז"ל

ה. באמת אי אפשר להתרומם אל התשוקה הרוחנית של ישועת הכלל? בלי תשובה פנימית עמקה מכל חטא ועוון. אמנם יחיד שישב במושב זה מוחלים לו ולכל העולם פלו, וכן יכולים רבים להתעלות לתכונה האידיאלית הגנוזה בנשמת האמה על ידי תשובת היחיד, השב למטרה זו של התאפשרות הזרחת תשוקת גאון האמה בטירתה.

ו. ראש הפסקה של נשמת האמה היא המגמה הכללית, שהאמה שואפת אליה בעצם היותה, וזה כבר יוצא על כללות ההנהיגה, ורעיון התשובה העליון נעוץ במרום חביון זה.

ז. נשמתה של פנסת ישראל היא הצדק המקלט, שבהתגשמותו הוא פולל את כל הטוב המוסרי שפועל, על כן, כל פגם מוסרי, שהאיש היחיד מישארל עושה, מחליש הוא בזה קשורו עם נשמת האמה פלה. והתשובה הראשונה היסודית היא להתקשר עם האמה בנשמתה, ועמה הכרח הוא לתקן את הדרכים והמעשים פלם, לפי אותו התכן המהותי שבנשמת האמה.

ח. קודמת לכל מיני התשובות, שהן באות אחריה, היא התשובה אל כבוד ד'. אף על פי שבהתרחב האור, המשגים מתעלים, עד שהתכן של כבוד עם פל רחבו, צר הוא מהכיל את השטף הגדול של אורות התשובה, שתמצית נקודם יקר מחכמה ומכבוד, וזהו יסוד התשובה שאורו יגלה בעקבתא דמשיחא, ויכלל בקרבו את כל ארחות התשובה הקטנים ממנו שפלם בו כלולים. באורו הגדול, בראשית התפרצו, נראה הוא פאלו דוחה את האורה הקטנה, ובגני פריצים קמים ומתנשאים להעמיד חזון ונכשלים, אבל הכשלוך לא בא פי אם על ידי האורות הקטנים שגראו פאלו נדחו. והאור הגדול פועל הלאה את פעלתו, וידו לא יניח עד אשר ישוב להגלות בכל סגלותיו העליונות והתחתונות. "גדר פרצי בבו פרצי ומחדק לקט שושן".

להתרומם אל התשוקה הרוחנית של ישועת הכלל - לתקן את הרצון, ששאיפת האדם תהיה טובת הכלל ולא הנאותיו הפרטיות. יחיד שישב במושב זה - שעושה תשובה בשביל לתקן את רצונו ישרצה רק בהצלחת הכלל. יכולים רבים להתעלות וכו' - הרבים מקבלים חיזוק ויכולת להופיע את נשמת האומה ולחיות חיי קודש. השב למטרה זו וכו' - כאשר מטרת תשובתו שתרכה התשוקה בעם ישראל לישועה ולגאולה. ראש הפסקה - המטרה העליונה של עם ישראל. המגמה הכללית - תיקון העולם. בעצם הניתה - מטבע בריאתה. וזה כבר יוצא על כללות ההנהיגה - מתרחב ומתפשט לשאיפה לתיקון המציאות כולה. ורעיון התשובה העליון וכו' - השאיפה לתיקון המציאות גנוזה בנשמת ישראל. חביון - פנימיות. להתקשר עם האמה - להתחבר לשאיפות הצדק והיושר של עם ישראל. התשובה אל כבוד ד' - היחס הראוי והמרומם כלפי ה'. שבהתרחב האור - שההכרה האמונית מתפתחת. המשגים מתעלים וכו' - ההכרה של 'כבוד ה' היא מדרגה נמוכה וישנם מדרגות גבוהות ועמוקות יותר ביחס שבינינו לקב"ה. שתמצית נקודם - תמצית ערכם היסודי, כמו נקודה ביחס אל אות ומלה. [הערת הרב צבי יהודה קוק]. יקר מחכמה ומכבוד - מעולה יותר מחכמה וכבוד. וזהו - התשובות לכבוד ה' והתשובות שבאות אחריה, שמהוות שינוי כולל ולא רק תיקון של פרט מסוים. האורה הקטנה - המצוות המעשיות. ובגני פריצים קמים - אנשים הפורצים בחומת התורה והמצוות מנסים להנהיג את עם ישראל בלי תורה ומצוות. סגלותיו העליונות והתחתונות - ממדרגות קדושה עליונות ועד פרטי מצוות מעשיות. בבו פרצי - כינוי למשיח. מחדק - קוץ [הערת הרב צבי יהודה קוק].

ביאורים

לאדם הרגיל בשמירת תורה ומצוות, יש הערכה וכבוד רב כלפי האמונה, המסורת וקיום המצוות. גם לאחר תקופת משבר רוחני שבה הוא נכנע ליצריו וחסא, נשמר בתוכו היחס החיובי הבסיסי לתורת ה'. החשיבות שהוא רוחש כלפי דבר ה' אינה נפגמת, למרות שבאופן מעשי הוא מתרחק ממנה מדי פעם. זהו עוגן שמסוגל להחזיר אותו לדרך הישר, ולאחר הניתוק הממושך להביא אותו לתשובה. אולם בדור האחרון נפל דבר בישראל. קמה תנועה חדשה שכופרת בכל היקר והקדוש לעם ישראל, וחדלה מלראות בתורה ובמצוות דברי ערך בעלי חשיבות. היחס הנפשי שהשתנה בעקבות ה'כפירה' הביא לתופעה רחבה של מרידה ופריקת עול רוחנית. למרות שעל פני השטח ההשלכות של זרם הכפירה הן הרסניות, יש ביסודה גרעין חיובי. בשרוש של המחשבה הכפרנית יש תחושה ש'כבוד' זו סיבה מאוד שולית לבנות עליה את כל האמונה ועבודת ה'. היא מרגישה, גם אם לא באופן מודע, שבחיבור של הנפש אל מקורה יש משהו הרבה יותר עמוק ומחיה מאשר גינוני הערכה. היא רוצה תורה שממלאת אותה חיים ומעניקה לה משמעות וערכים, ולא רק טקסים דתיים לשם כבוד. אלא שבינתיים, היא לא יודעת לבטא את השאיפות שלה בצורה חיובית אלא שלילית. היא בעצמה עוד לא יודעת בדיק מה היא מחפשת, אבל היא בטוחה שמה שיש לעולם הדתי כרגע להציע לה מזלזל בציפיות שלה, ולכן היא בועטת ורומסת בגסות. במקום האמונה והמסורת, הכפירה מתימרת להציב אלטרנטיבה שתמלא את חיי העם היהודי בתוכן חדש, ותעצב לו זהות עדכנית. הרב קוק מחנך אותנו לנתח תהליכי עומק, ולהבחין בתרומה החיובית שתעניק דווקא הכפירה לעולמנו התורה, בטווח הרחוק. לכן, מתבקש, שהשלב הבא יהיה התפכחות מהאשליה של 'העם החדש', וצימאון הולך וגובר למסורת היהודית עתיקת היומין. העם בכללו ירגיש שניתקו אותו ממקור חייו, ולולא התורה הוא לא מוצא סיפוק ושלמות. תחושת החיסרון והריקנות תעורר את העם לתשובה ולנהירה חדשה אל תורת ה'. לאחר מסע הייסורים שעבר, הוא ישכיל לברור את האוכל מן הפסולת ולהפריד בין התביעה לגדלות רוחנית, לבין המסקנה המעשית השגויה שהובילה אותו לריחוק מהתורה. הוא יגלה שהוא חפץ בתורה שמרחיבה את החיים ומשכללת אותם, ולכן הוא מאס בתורה שנובעת מהשפה ולחוף מסיבות של 'כבוד'. התשובה החדשה, תשלב בטבעיות את האמונה ואת יראת השמיים עם הציונות ועם ההשתדלות המעשית לגאולה לאומית; את ההקפדה על קלה כבחמורה עם העצמת כוחות הגוף ועם פיתוח אינטליגנציה שכלית ורגשית.

הרחבות

◦ תשובה מצד כבוד האומה

שְׁנַעֲלֵב הָרוּחַ הַגָּדוֹל. הרב קוק מתאר שאחד הגורמים לתשובה הוא הרגש הטבעי הרוצה בכבוד האומה. רגש זה לא מוכן להשלים עם המציאות הרוחנית השפלה בה נמצאת האומה אלא שואף להחזרת עטרה ליושנה. מתוך הכרת רגש זה, מדרין הרב צבי יהודה שהשלב הראשון בחינוך הדור שהתרחק מתורה צריך להיות החינוך ל'כבוד הדת'. וכן הוא כותב: "אין שום אדם מישראל יכול לסלק את עצמו מכל מה שנוגע לכבודה של דת ישראל, שאין שיהיה (אף אם יהיה) נשקע בדעות זרות ורחוקות הלא בתור בן לאומה הוא חייב בכבודה (של האומה)". ייחודו של עם ישראל מתבטא בתורה, על כן כבוד האומה מכריח גם את כבוד הדת. אחרי שהאדם מגיע לכבוד האומה, ניתן להמשיך את המהלך החינוכי: אהבת האומה, לימוד התורה וקיומה. (תוספות לאורות התשובה, ח - פרקי התקרבות של הדור. נדפס בסוף אורות התשובה של אור עציון).

◦ ללמוד מהכל

לְדַעַת גַּם כִּן מֵה שֵׁיֶשׁ לְהִבֵּר מִתּוֹךְ פֶּל דְּרָכֵי הַתְּעִיָּה. בתהליך התשובה לא צריך ל'שרוף' את כל העבר, אלא יש דברים שניתן ללמוד אף מהדרכים הטועות. וכן כתב בספר מאור ושמש "אדם אשר יראת ה' בוער בלבו כגחלי אש - יוכל ללמוד מכל הדברים שבעולם עבדות ה', ואפילו בְּדָבָר - חִיצוֹנִיּוֹת והוא מוציא הפנימיות ממנו, כדאמרינן בגמרא [חגיגה טו:]: רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל וקליפתו זרק" [במדבר פרשת מסעי]. אולם, כדי שניתן יהיה לברור את הטוב מהרע, יש קודם לדעת להבדיל בין הטוב לרע.

שאלות לדין

- הרב קוק מדבר כאן על "הרוח הגדול שהנחילו לנו אבותינו", מהו תוכן אותו הרוח?
- מדוע הכפירה מוגדרת כ'חושך'?

הצלחת חוה בת מוריה ה"ו

ט. מִצְדָּדִים שׁוֹנִים תָּבוֹא וְתִתְגַּלֶּה הַתְּשׁוּבָה. אָחַד מִיָּחַד מִצְדָּדֵיהָ אֵלֶּה יְהִיָּה הַצֵּעַר עַל הָעֵלְבוֹן? שְׁנַעֲלֵב הָרוּחַ הַגָּדוֹל* הָאֶצֶר בְּכָל מָה שֶׁהִנְחִילוֹנוּ אֲבוֹתֵינוּ, שְׂאִין שְׁעוֹר לְעֹז וְכַבּוֹד. וְהָרוּחַ הַגָּדוֹל מְקוֹרוֹ מְקוֹר חַיִּים, הַמְּקוֹר הָאֱלֹהִי הָעֵלְיוֹן, שֶׁהוֹלֵךְ וְנִמְשָׁךְ מִדּוֹר דּוֹר, וְכִשְׁמִשְׁמִיִּים אֵלָיו לֵב הֵלֵא מוֹצֵאִים בּוֹ הַכֹּל, כֹּל הַמְדָּה וְכֹל תְּפָאֲרָה, וְהַחֲשֵׁךְ הַכְּפָרְנִי גָרַם לְהִתְלַם מִקְרָן בּוֹ שְׂמֹן זָה, וְלִתְעוֹת בְּשָׂדוֹת זָרִים, שְׂאִין בְּהֵם לְשֵׁךְ וְחַיִּים בְּעֵדֵנוּ כְּלָל.

הַצֵּעַר הַגָּדוֹל הַזֶּה יִתְפָּרֵץ בְּעֹז, וְיִלְוֶה אֵלָיו כַּח שֵׁל יִשׁוּב הַדַּעַת וּמִתְיַנּוּת, לְדַעַת גַּם כִּן מֵה שֵׁיֶשׁ לְהִבֵּר* מִתּוֹךְ פֶּל דְּרָכֵי הַתְּעִיָּה* אֲשֶׁר נִכְשְׁלוּ בְּהֵם. חֲפֵשׁ הַקִּדְשׁ הַפְּנִימִי שֶׁבְּנִשְׁמָה יֵצֵא מִמְּאֻסָּרוֹ, וּבְצִמְאֹן עֹז יִחַל כֹּל רוּחַ עַר לְשָׂאב וְלִשְׁתּוֹת לְרוּיָהּ מְאוֹתוֹ מְקוֹר הַחַיִּים הָעֵלְיוֹן*. וְהַדַּעַת וְהַרְגֵּשׁ, וְטַעַם הַחַיִּים, הַשְּׂקֵפֶת הָעוֹלָם* וְחֲפִיץ הַתְּחִיָּה הַלְּאֻמִּית, תִּקְוִן פְּגָמֵי הַנִּשְׁמָה וְהַתְּעֻמּוֹת הָעוֹז הַגּוֹפְנִי, הַסְּדוּר הַמְּדִינִי וְחֲמֵדַת הַחֲבוּרָה בְּאֲרָחוֹת דְּרָךְ אֲרֵץ וְסִבְלָנוֹת הַגּוֹנָה בְּיַחַד עִם קִנְיָה חִיָּה* נִגְדָּד כֹּל מִתְעַב וְרַע, נִגְדָּד כֹּל דְּפִי וְכַעֲוִי, וּמִסִּירוֹת נִפְשׁ פְּנִימִית בְּעֵד פֶּל הָאֲמָצְעִים שֶׁהַטּוֹב הַפְּלִי הָעֵלְיוֹן מוֹפִיעַ וְיוֹכֵל לְהוֹפִיעַ עַל יָדָם - כֹּל אֵלֶּה יִנְלָדוּ וְיִתְגַּלּוּ אֲזִי בְּחִטִּיבָה אַחַת, אֲשֶׁר לְתַמְכֵּם צְרִיכִים אָנוּ עַל יְדֵי הַכְּשֵׁרֶת הַלְּבָבוֹת לְאוֹרָה שֵׁל תּוֹרָה הָאֲמִתִּית הַפְּנִימִי, רְזִי תּוֹרָה, אֲשֶׁר עַל פִּי הַשְּׂפִיעוֹת, שֶׁהַשְּׂפִיעוֹת עַל אֵלֶּה אֲשֶׁר דְּבָקוּ בְּהֵם בְּלֹא הַהֲכָשֵׁר הָרְאוּי, כֹּל-כֵּן רַבּוֹ הַמְּנַפְרִים אוֹתָם וְהַמְּלַעֲיָבִים בְּהֵם.

דּוֹקָא מְאוֹר חַיִּים זָה, אֲשֶׁר הַשְּׂפִיעוֹת בְּלִתֵּי מְכַשְׁרוֹת אֵלֶּה מְצַמִּיחוֹת מְנוֹנוּ סִפְנֵת וְאֶסוֹן הָעוֹלָם - דּוֹקָא מְנוֹנוּ תְּצַמַּח יִשְׁוֹעַתוֹ, יִשְׁוֹעַת עוֹלָמִים שְׁלוֹ, הוֹפְעַת אוֹר הַטּוֹב הָעֵלְיוֹן לְהַחִיּוֹת עַל יְדוֹ אֵת הַפְּלִי וְאֵת הַפְּרִט. לְהַקִּים אֵת סִפְנֵת דָּוִד הַנּוֹפְלֵת וְלְהַסִּיר חֲרַפְתָּ עַם ד' מַעַל כֹּל הָאֲרֵץ.

הָעֵלְבוֹן - מעיזבתנו את התורה. מֵה שֶׁהִנְחִילוֹנוּ אֲבוֹתֵינוּ - המסורת של עם ישראל. וְהַחֲשֵׁךְ הַכְּפָרְנִי - הכפירה. לְהִבֵּר - לברור. מְקוֹר הַחַיִּים הָעֵלְיוֹן - התורה ומסורת ישראל. הַשְּׂקֵפֶת הָעוֹלָם - השקפה אוניברסלית. וְסִבְלָנוֹת הַגּוֹנָה בְּיַחַד עִם קִנְיָה חִיָּה - סובלנות יחד עם ביקורת. הַשְּׂפִיעוֹת, שֶׁהַשְּׂפִיעוֹ - רזי תורה.

